

Оригинални научни рад
удк: 821.163.41.09-94 ПЕТРОВИЋ М.
doi: 10.5937/zrffp53-43754

СТИЛСКО-ЈЕЗИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ УСПОМЕНА МИЛДНА ПЕТРОВИЋА

Јанко Р. ИВАНОВИЋ¹
Институт за српски језик САНУ, Београд

¹ janko.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

Рад примљен: 31. 3. 2023.

Рад прихваћен: 29. 6. 2023.

СТИЛСКО-ЈЕЗИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ УСПОМЕНА МИЛАНА ПЕТРОВИЋА

Кључне речи:

Милан Петровић;
мемоари;
лингвостилистика;
књижевни стил;
научни стил.

Сажетак. У раду се издвајају и описују карактеристичне језичко-стилске особине мемоара Милана Петровића. Циљ рада је да се применом граматичких и лингвостилистичких критеријума и метода издвоје и опишу основне језичко-стилске особине језика. С обзиром на то да је реч о мемоарима, покушали смо да утврдимо да ли у *Успоменама* Милана Петровића преовлађују елементи књижевноуметничког или научног функционалног стила. Анализом је обухваћено осам мемоарских текстова овог аутора.

Уводна разматрања

Милан Петровић² познат је као један од најистакнутијих културно-просветних радника прве половине XX века у Новом Саду и Војводини.³ Своје мемоаре Петровић је објављивао у *Летопису Матице српске*. Написао их је укупно осам, а последња два су постхумно објављена. Мемоари носе следеће наслове: 1) *Пред дуру – усјомене*; 2) *Полији и Томић – усјомене*; 3) *Београд или Зајред? (Усјомене)*; 4) *Живи анахронизам*; 5) *Национализам и интернационализам једној ђачкој нарашћаја*; 6) *Самрјини ројац једне велике силе*; 7) *Банати*; 8) *Тихомир Осјојић*. И већ сами наслови његових мемоара отварају питање о њиховој жанровској припадности.⁴

Мемоари⁵ су прозно дело у којем аутор приповеда своје успомене о прошлим догађајима. У већини случајева мемоари настоје да пруже

² Рођен је 1879. године у Банату, у месту Чаково, а школовао се у Новом Саду и Будимпешти. Студирао је лингвистичке науке и за време студија испољио је „необичан смисао за новинарство“, али се по стицању дипломе определио за наставнички позив и живот у Новом Саду. Био је и председник Матице српске. Умро је 1952. године у Новом Саду. Милан Петровић у мемоарима није писао о свом пореклу, родитељима и породици, већ је у њима износио драгоцене податке из друштвене, политичке и културне историје Новог Сада и Војводине (Шимуновић Бешлин, 2016, стр. 10).

³ Ово потврђује и податак да је 1960. године основана Специјална школа, која је носила његово име. Приликом низа реорганизација Специјалне школе током друге половине XX века, Петровићево име пренето је и на Центар за специјално васпитање и образовање (1980), а потом и на школу за основно и средње образовање деце са сметњама у развоју и инвалида (1995) (Шимуновић Бешлин, 2016, стр. 22).

⁴ Наиме, Милан Петровић је као мемоариста показао да је у „исти мах и историчар и сликар портретиста, али то не значи да он пише у процепу између уметности и историје, јер заправо и нема противречја између поезије и истине – дужност мемоаристе је само да извуче из живота који описује сву поезију коју тај живот садржи“ (Živković, 1992, стр. 724).

⁵ Иако се често изједначавају са аутобиографијом, сматра се да се мемоари од ње разликују по томе што занемарују приказивање приватног живота аутора, те је приповедање овде више усмерено на описивање историјских, друштвених, политичких и културних збивања, у којима је аутор непосредно учествовао или је био њихов све-

свеобухватну слику једне епохе, а у томе важну улогу имају и портрети⁶ савременика којима аутор мемоара посвећује нарочиту пажњу. У писању мемоара аутори се служе најразличитијом грађом, те се поред свог сећања ослањају и на дневнике, записе, биографије, аутобиографије, архивску грађу итд.

Мемоари припадају књижевнонаучној врсти, што значи да у њима можемо уочити елементе и књижевноуметничког⁷ и научног стила.⁸ Који ће од ових елемената бити доминантнији, умногоме зависи од самог мемоаристе.

За књижевноуметнички стил типично је приповедање са елементима емоционалности и експресивности, али се често расуђује и описује. Такође, одликује га и велика слобода одабира језичких средстава. Лексичко-стилска слојевитост максимално долази до изражаја у књижевноуметничком стилу (Тошовић, 2002, стр. 184).

У научним текстовима аутор настоји да се објективно постави наспрам објекта истраживања, настоји да се дистанцира од онога што говори, да не уноси субјективну ноту, па долази до толиког обезличавања израза да се категорија лица фактички своди на једну форму – 3. лице.⁹

док. Субјективност аутобиографије одликује и мемоаре утолико што су сви догађаји преломљени кроз ауторову свест и што је за догађаје о којима је реч важна ауторова позиција у историји, друштву или култури једне средине (Роровић, 2010, стр. 423).

⁶ Такви су портрети Јаше Томића, Михајла Полит Десанчића, Васе Пушибрка, Тихомира Остојића и многих других историјских личности.

⁷ Оно што књижевноуметнички функционални стил разликује од осталих јесте стварање представа о предметима, појмовима и појава у форми поетске слике, уметничког лика. У уметничком начину мишљења запажа се изразита тенденција ка сликовитости (Тошовић, 2002, стр. 169).

⁸ Основна функција научног функционалног стила је *саопшћивање*. Он је готово у потпуности лишен емоционалности, често је сувопаран и неизражајан. Експресивност је сведена на минималну меру. Научни израз одликује се логичношћу, апстрактношћу, објективношћу, прецизношћу, нормативношћу, херметичношћу, терминологијом, строгим избором лексичког материјала и монолошким казивањем (Тошовић, 2002, стр. 333).

⁹ Персоналност је веома ослабљена, неодређена и више него што је уобичајено апстрактна. У овом стилу практично се уопште не употребљава 2. лице. Апстрактност научног мишљења тражи и одговарајући језички израз, а у пољу персоналности као најпогодније показује се 3. лице. Употреба 1. лица једине је врло скромна, као и 1. лица множине. Позиција аутора изражава се помоћу 1. лица једине и множине. Ауторским „ми“ потенцирају се скромност и објективност казивања. У овом стилу 1. лице множине веома често губи конкретно значење и прелази у сферу апстрактности и уопштавања (Тошовић, 2002, стр. 351).

Успомене – између *стила науке* и *стила књижевности*

У време настајања Петровићевих мемоара још није било јасне диференцијације функционалних стилова српског књижевног језика. Књижевни (стандардни) језик српски готово да се изводи и подудара са језиком књижевности, иако то није исто. Због тога код свих функционалних стилова у настајању има одлика књижевноуметничког стила, мада данас знамо да се нпр. научни и књижевноуметнички стил по својим најбитнијим језичким карактеристикама готово искључују.¹⁰

С обзиром на то да мемоари у савременој подели књижевности припадају књижевнонаучној врсти, та прожетост стила науке и стила књижевности најбоље се види у мемоарима Милана Петровића, и то у неколико његових стилско-језичких особина. Истина јесте да мемоари Милана Петровића нису дело књижевног карактера, али да у њима књижевног има и да оно у неким деловима чак и преовладава.

На научни аспект Петровићевих *Успомена* упућују бројни макро или микродискурси у којима се аутор попут правог историчара или било ког другог аутора користи научном апаратуром. Једна од тих карактеристика јесте и низање чињеница, њихово научно објективно презентовање, без уплива било каквих субјективних (про)цена (Ковачевић, 2011, стр. 175). Такви дискурси (мањег или већег обима) нису ретки у Петровићевим мемоарима, а издвајамо следеће:

„На њој је претресен и прихваћен пројект програма нове српске Демократске странке, који је пред крај 1908. године прихваћен на народном збору у В. Кикинди, где је странка и формално конституисана“ (Петровић, 2016, стр. 85);¹¹ „Шест година раније Милорад Поповић уређивао је у Будимпешти *Народну реч*, после тога је Милан Глумац покренуо у Новом Саду свој *Народни глас*, а кад му је уредник из Новог Сада протеран, излази у Великом Бечкереку социјалистички лист с истим називом; у Шиду је излазио лист *Право народа*, намењен Срему, али се много читао и у Бачкој и Банату“ (стр. 93); „Фебруара месеца 1896. године прослављена је у Новом Саду седамдесета годишњица рођења Светозара Милетића“ (стр. 159).

Споменимо још једну језичку карактеристику која научни јасно одваја од књижевноуметничког текста, а то је употреба научног ауторског *ми* несвојствена књижевноуметничком тексту, која се врло често среће у *Успоменама* Милана Петровића:

¹⁰ В. о томе исцрпно и документовано у: Тошовић, 2002; Silić, 2006.

¹¹ Даље у тексту биће навођени примери грађе из Петровићевих мемоара, те ће у парентезама бити наведен само број стране са које је одређени пример преузет.

„Захваћени догађајима *и*ливамо¹² њиховом структуром, врло често немајући ни снаге, ни времена, ни способности да *се уздигнемо* изнад њих, те да их с извесне висине *обухваћимо* и *оценимо* као целину“ (стр. 130); „На *нама* је да *кажемо* да она не значи победу српског шовинизма [...] *Наша* је дужност [...] *Наши* делегати у Загребу [...]“ (стр. 146); „*Ми смо били* родољуби, али *нисмо били* патриоте“ (стр. 180); „*Ми смо живели* у двама маленим и слабим независни државама, [...] па и у овима *смо били* *и*одељени и *разједињени*, пошто су једни живели у Угарској, други у Хрватској, трећи у Далмацији, а четврти у окупираној Босни и Херцеговини“ (стр. 183).

Ти чисто научни елементи Петровићевог текста, иако бројни, нису једина његова вредност. Наиме, упореде ли се карактеристике научних са карактеристикама књижевноуметничких Петровићевих дискурса, видеће-мо да књижевноуметнички елементи некада не само да преовлађују него да научни елементи готово остају у њиховој сенци, чиме се ствара утисак да је текст *Успомена* у целини књижевни, односно да се дискурс Петровићевог дела према функционалностилским критеријумима може сав подвести под књижевноуметнички. Свакако, научне елементе Петровићевих *Успомена* не треба запоставити, јер мемоари јесу књижевнонаучна врста, те их је немогуће посматрати искључиво као књижевноуметничко дело.

С друге стране, Петровић жели да пише „лепо“, а лепо заправо значи блиско језику лепе књижевности, односно језику приче. Зато је његов стил пре есејистичко-научни неголи научни (схваћен у строгом функционалностилском одређењу). Реченица је есејистичка, готово литерарна, а текстовна апаратура (нпр. чињенице, ауторско *ми* и сл.) научна. Има код Петровића таквих описа који не заостају за правим дескриптивним књижевним текстовима, а такав је нпр. следећи Петровићев опис Милутина Јакшића:

„У црном оделу, с прслуком закопчаним до грла, црних, мало спуштених бркова, светлих, проицавих очију, увек озбиљан, али с неким призраком благости, уливао је у нас осећање поштовања и страха. Бојали смо се његове озбиљности, већма смо се бојали ње, него тешке руке ранијег катихете, која нам је остављала модре отиске на мекшим деловима тела“ (стр. 84).

Реченица је, као што се види, књижевна, „начичкана“ атрибутима, епитетима, што је одлика књижевноуметничког стила. Такви описи нису реткост код Милана Петровића. Такав је и опис Михајла Полит Десанчића, те је у другом мемоару из књиге *Успомене* до детаља дата његова психичка и физичка карактеризација:

¹² Курзивом су означени делови текста који се односе на језичку особину која се анализира и овај принцип коришћен је код свих примера у даљем раду.

„Преда мном је седео старац с импозантном проседом брадом, брижљиво очешљаном, тако да је свака длака била тачно на свом месту, с цвикером на носу, који му је лицу давао маркантан изглед, с продорним, али хладним погледом који је онемогућавао да му се човек интимније приближи. Држао се достојанствено, говорио сталожено, с мирним гестовима. [...] На улици му је фигура била још импозантнија. Корачао је одмереним, достојанственим ходом, те је одело на њему, скројено свагда по последњој енглеској моди [...] и свагда беспрекорно испегљано, долазило до пуног изражаја; увек у рукавицама и белим камашнама, изгледао је као на новосадску калдрму залутао лорд“ (стр. 107).

Ништа мање није литераран ни опис Јаше Томића:

„Већ по својој спољашњости, на улици, био је Томић Политов антипод. Снажна тела, плећат, округле главе, обријана лица с немарно спуштеним брцима, корачао је лежерно, чак и нешто тримијим ходом; одело обично, неупадљиво, ни по каквој моди: све као да је читавом својом спољашњошћу хтео документовати своју улогу народног трибуна. Понашање му без намештености, без извештачености, некако природно, понајвише љубазно, мирно, без израза афеката, чак и онда кад су они беснели у његовој души“ (стр. 110–111).

Свакако, та интерференција научног и књижевноуметничког стила можда се најбоље уочава у употреби ауторског *ми* и ауторског *ја*. Ауторско *ми*, већ смо нагласили, готово је искључива карактеристика научног стила, док је ауторско *ја* једна од основних форми уметничког приповедања. Будући да су у Петровићевим *Успоменама* књижевноуметничке језичке особине веома заступљене, као и да је реч о мемоарима, не чуди што је употреба „*ја*-форме“ приповедања чешћа од употребе „ауторског *ми*“. Ево неколико примера за употребу *ја* приповедачке форме из ових мемоара:

„Милутина Јакшића *ујознао сам* још као дечко. [...] Још *ми* је и сад пред очима његова слика као наставника“ (стр. 83); „Дакле, рат – *размишљао сам* кад је отишао. *Ја му нисам веровао*“ (стр. 99); „*Сећам се* да је тада Томић *плануо*“ (стр. 142); „Стога га *нисам љрекигао*, а *љризнајем*, *нисам ни смео*, јер је без нарочитих разлога падао све више у екстазу, док му је поглед *длудио* неку у даљину“ (стр. 144).

Због тога се у свим мемоарима прожимају *субјективно* и *објективно* виђење датих догађаја, што је једно од основних наратолошких карактеристика (Тодоров, 1986, стр. 42–43). Томе посебно доприноси чињеница што је приповедање у свим мемоарима дато у првом лицу, јединине или множине, тако да потпуни отклон од субјективног није био ни пожељан, а ни могућ.

За Петровићеве *Успомене* карактеристична је двојака објективизација субјективног виђења, и то: а) употребом реченице са уопштеноличним значењем; б) употребом реченице са гномским значењем.

Реченице са уопштеноличним значењем „означавају глаголску радњу која је појединачна, али се транспонује на општељудски и општевременски план, тако се може односити на човека уопште и на свако лице“ (Маројевић, 2000, стр. 237). Глаголска радња може се односити на *свако лице*, „према говорној ситуацији: на лице које приповеда, или на присутна лица или на које друго“ (Стевовић, 1960, стр. 50), односно да представља „специфичан, експресивни ниво изражавања“ (Ивић, 1962–1963, стр. 96).

Овим су реченицама код Милана Петровића, као и у српском књижевном језику, синонимне уопштеноличне реченице са „уопштавајућом“ лексемом *човек* уместо заменице *џи* у позицији субјекта. Ако је претходни (под)тип подразумевао промену перспективе првог на друго лице, у овим реченицама ради се о промени перспективе из првог на треће, „чиме се уједно напушта перспектива субјективног. Заузимањем перспективе 3. лица сугерира се неутрални приповједач, нетко са стране, за кога се везује објективност“ (Kordić, 2002, стр. 54). Реченице са уопштеноличним значењем с лексемом *човек* у позицији субјекта у мемоарима Милана Петровића нису бројне, а за потврду наводимо следећи пример:

„А изгледа, физиолошка је појава да у *човеку* с опадањем његове стваралачке моћи јача потреба да *прелега*, да *среди* оно што је раније урадио, да *распореди* тековине свог рада, те да их *сјасе* од пропасти, од заборава: с терена стваралачког рада, корак по корак, повлачи се у царство успомена“ (стр. 130).

Оваква употреба има „битно стилистичку функцију. Користећи ријеч *човек* уместо 1. лица једнине, говорник појачава своју тврдњу, јер она постаје важећа не само за њега него и за људе опћенито. Субјективна процјена говорника добива тако наизглед објективан и опћеважећи карактер“ (Kordić, 2002, стр. 54). Тако је извршена објективизација субјективног, при чему општа ситуација код Милана Петровића увек подразумева и самоукључење наратора, јер су у питању мемоари.

Међутим, постоје и неутрални контексти, које карактерише „одсутност лексичких показатеља (агенс може бити и читаво човјечанство)“ (Kordić, 2002, стр. 63). Такви контексти по правилу подразумевају пословице и/или афоризме, које такође увек карактерише уопштенолично значење. За пословице се каже да представљају „инвентивно формулисане закључке из животног искуства, прихваћене у традицији“ (Živković, 1992, стр. 627). Оне најчешће настају тако што „једно конкретно искуство напушта ситуацију из које је потекло, уопштава се и постаје општеважеће“ (Živković, 1992, стр. 627). И Милан Петровић као наратор често уопштава

своје животно искуство, које добија вредност општеважећих закључака или тврдњи, што недвосмислено потврђују следеће „мудре изреке“ из његових *Успомена*, издвојене из ширег реченичног или дискурсног контекста:

„[...] значај свих догађаја у људском животу мери се значајем њихових последица, у јавном животу још у већој мери него у приватном“ (стр. 130); „Под хладним дахом зрелијег искуства, наивности се распадају као мехурићи од сапунице, али способност одушевљавања за идеале редовно остаје“ (стр. 182); „Рушење идеала којим се заносимо од првих дана своје свести свагда је скопчано с болом“ (стр. 186); „Родољубље које лаже народу и само је лаж“ (стр. 191); „[...] заједничка несрећа, изгледа, зближава људе већма него срећа; несрећа спутава, а срећа ослобађа страсти у њима“ (стр. 221); „Изгледа да се у тузи људи боље разумевају него у радости. У тузи бар нема једног елемента који цвета само у радости: нема зависти“ (стр. 221).

Оба типа уопштавања Милан Петровић користи да би субјективним запажањима наратора прибавио статус објективних чињеница или тврдњи, а за то су му, како смо видели, послужиле стилематички изразито обележене форме реченица с уопштеноличним значењем и форме пословичних или афористичних изрза.

Научном дискурсу никако нису својствени типови „туђег говора“¹³, који карактеришу књижевноуметнички текст, а користи их и Милан Петровић у својим мемоарима. Тако код Петровића наилазимо на: а) управни говор; б) уведени слободни управни говор¹⁴; в) неуправни говор¹⁵, што недвосмислено потврђују следећи примери:

а) „Не би ли се – говорио је Јакшић – могао наћи један заједнички интерес који није мање важан од народносних идеала, него можда већи и пречи? [...] Они који експлоатишу национално народности,

¹³ В. о томе у: Ковачевић, 2012.

¹⁴ Слободни управни говор јесте тип говора „у којем се искази или мисли лика дају онако како их лик (по својој прилици) формулише, без икаквог приповедачког посредовања (конферанси, знакова навода, цртица итд.)“ (Prins, 2011, стр. 217). Уколико се у моделу управног говора укину само ортографски маркери говора лика (наводници или црта), а остану и ауторска дидаскалија и говор лика, добија се уведени слободни управни говор (Ковачевић, 2012, стр. 20–21).

¹⁵ Ковачевић издваја и слободни неуправни говор кога од неуправног говора диференцира непостојање глагола и субординираног везника и могућност употребе експресивних јединица (узвика, питања, елиптичних исказа и сл.), док га од управног говора диференцира слагање категорије лица из тачке гледишта аутора (тј. као у неуправном говору) и изостанак ортографских знакова (наводника или црте) (Ковачевић, 2012, стр. 29). Овај тип неуправног говора није заступљен у *Успоменама* Милана Петровића.

експлоатишу економно сву сиротињу“ (стр. 85–86); „Наша је гимназија – цитира Стајић извештај управе о проведеној истрази – изложена сваковрсним денунцијацијама од стране својих непријатеља. Тако се недавно разгласило да су ђаци поцепали државну заставу на владину стану, а оно била застава од слабе материје, те се услед кише и ветра поцепала“ (стр. 159); „Реферисали су нам да их је старац разумео и да им је приметио: ’Да, и ја сам био ђак ваше гимназије‘“ (стр. 160);¹⁶ б) „На то је Јакшић, осећајући сву тежину положаја створеног шовинизмом мађарских грађанских странака, могао приметити једино то: *а шћиа да се ради иде су мађарски народи у мањини?*“ (стр. 87); „*То је факт, вели, који је за нас фајшалан*“ (стр. 88); „Ако ученици нису разумели предавање, прво је што треба да помисли наставник: *а да нисам можда ја крив?*“ (стр. 272);

в) „И Јакшић је већ рано констатовао да је хајци против Срба – како он вели – мобилисан цео мађарски народ, све мађарске странке, па и незавишњаци“ (стр. 88); „Говорио сам му како је овај рат с гледишта Србије и Аустроугарске вођен ради решења јужнословенског питања“ (стр. 145); „Запитао сам га што се узрујава кад је ситуација јасна“ (стр. 148).

Од три наведена типа туђег говора за научни стил карактеристичан је неуправни говор (в), док се управни говор по правилу сусреће само као цитат у „хибридним“ конструкцијама (конструкцијама комбинације ауторског и туђег говора). Прави управни говор као дијалошки дискурс везује се првенствено за прозни књижевни подстил (Ковачевић, 2011, стр. 184).

Типовима туђег говора треба још придодати и приповедачку употребу глаголских облика, тако својствену сваком књижевноуметничком нарративном тексту, а тако несвојствену научном (историјском) тексту. Научни текст, наиме, карактерише апстрактна, неперсонална комуникација, у којој језичка средства (па ни глаголски облици) не служе за изражавање ни говорника ни саговорника него, пре свега, служе за изражавање саме поруке, а у *Успоменама* Милана Петровића уобичајено је смењивање свих глаголских облика карактеристичних за књижевне нарративне текстове.

Језичко-стилска анализа глаголских облика

Од свих претериталних облика најзаступљенији је перфекат, који је стилски најмање обојен. То потврђују следећи примери:

- а) „Јаша Томић је за време мог гимназијског периода *чамиио* у затвору, а кад се после издржане казне *враћиио* у Нови Сад, био се неко време

¹⁶ Ови примери представљају и тзв. изречени управни говор (Ковачевић, 2012, стр. 23).

повукао у позадину“ (стр. 110); „Све се то *одирало* пред његовим очима. Кад *смо се* затим поново *састјали*, *исјричао* нам је све што је и како *је видео*, и још дуго *одговарао* на наша радознала детињаста питања“ (стр. 112); „*Преишли су, дизали*¹⁷ песнице увис, *полазили* према њему“ (стр. 148); „*Имали смо* два разредна друга који *су били* код њега на стану“ (стр. 164);

Та веза са књижевним стилем, та тежња да се у реченици препозна лепота књижевног казивања, можда најизразитије долази до изражаја у употреби научном стилу несвојствених, а књижевноуметничком стилу тако својствених „доживљених“ глаголских облика: *д) аориста*¹⁸; *в) имперфекта*¹⁹. Познато је да се аористом и имперфектом изражавају доживљене прошле радње, и то аористом оне ограничене, а имперфектом оне неограничене трајања (Vuković, 1967, стр. 380–383), што значи да се ови глаголски облици могу употребљавати само за причање и описивање доживљаја (онога што је писац доживео стварно или у машти), а никако догађаја (онога чему говорник није присуствовао). Тај елемент „доживљености“ несвојствен је научном стилу, у ком информација мора да буде објективна, чињенична, ослобођена емоционалности. Милан Петровић радо користи аорист и имперфекат, нпр.:

д) „Тада се почеси и опредељивати за њега, али је опредељење, још у току рата, било појединачно, индивидуално“ (стр. 96); „Тај ми *се* тренутак *учини* подесним да отпочнем полемику“ (стр. 145); „У таквој узрујаној неизвесности *дочекасмо* и Светосавску беседу“ (стр. 165); „Отац Милутин *поведе* нас онамо“ (стр. 188); „То је био узрок што

¹⁷ Крњи перфекат, познат и по другим називима (краћи перфекат, скраћени перфекат, перфекат без помоћног глагола и сл.), има изражен стилски потенцијал. То је претеритална форма која се употребљава без помоћног глагола *диши* и, уз бугарски и донекле словеначки, представља специфичност нашег језика. Његове стилистичке могућности су врло велике (Тошовић, 2002, стр. 204).

¹⁸ Аорист се код Милана Петровића јавља углавном од перфективних глагола. Неједнака стилска вредност аориста зависи и од тога је ли образован од имперфективних или перфективних глагола: аорист првог типа много је ређи, а другог експресивнији. Аорист имперфективних глагола је, према Стевановићевом мишљењу, у савременом књижевном језику толико редак да постаје све необичнији, уколико се и наилази на њега. Дакле, експресивност аориста перфективних глагола изразитија је од аориста имперфективних (Стевановић, 1967, стр. 79).

¹⁹ Имперфекат, као и аорист, има значајан стилистички потенцијал и место у приповедању. У односу на претходни облик употреба му је још више сужена. „То ишчезаваје, односно и евентуално и потпуно губљење његово, могућно је управо зато што он у својој основној служби означава напоредност односно истовременост радње у прошлости, има мање-више исту семантичко-синтаксичку вредност с релативним, одн., прецизно речено – приповедачким презентом“ (Стевановић, 1967, стр. 110).

нас Руварац после вечере, кад су калуђери одлазили, *задржа, њозва* да седнемо ближе њему и *зайиџа*“ (стр. 189);

в) „Историјске догађаје који *деху* у спремању *џокреџаху* много јаче силе, а да би се на њихов ток могло утицати таквим неефикасним ситницама“ (стр. 78); „Успомене му *деху* архива историјских догађаја, а у исти мах и живописна галерија занимљивих личности из наше даље и ближе народне прошлости“ (стр. 107); „’Домољубље’ *деше* цвет из хрватске градине: под нашим политичким поднебљем није могао успевати“ (стр. 182);

Честа је и употреба презента (г) и футура првог (д). Презенту, наиме, није иманентна „живљеност“, а његова претеритална употреба служи граматичком представљању прошлости као садашњости, тј. граматичком привиду преношења прошлости у садашњост²⁰, што опет јесте карактеристика прозног уметничког, али не и научног историјског текста:

г) „Од стране неких хрватских националних екстремиста *џумачи се* то као израз српског, штавише и србијанског шовинизма“ (стр. 139); „И Јаша Томић и Пера Коњовић *имају* право“ (стр. 148); „Али кад овако, из скоро полувековне удаљености *размишљам* о њему, све ми *се* више *чини* да је његова личност занимљива и независно од школског му рада“ (стр. 155); „Вративши се једно вече кући, *затјекнем* га у грчевитом плачу“ (стр. 186);

Када је реч о употреби футура првог (д), углавном се јавља у односним (релативним) реченицама. Стога се може закључити да је футур први релативно употребљен да означи будуће радње у односу на претериталне радње које се јављају у главним, тј. вишим реченицама:

д) „Преварио сам се: Нови Сад, наоко исти, знатно се био изменио, а највише сама гимназија којој *ће* *диџи џосвећена* сва енергија моје младости“ (стр. 103); „Ипак смо одлучили да се питање стави на дневни ред пленарне седнице Народног одбора која *ће се одржати* тај дан после подне“ (стр. 142); „Били смо се искупили у концертној дворани тадашње ’Краљице Јелисавете’ на пробу с чувеним оперским певачем нашим, Жарком Савићем, који се из љубави према гимназији примио да пева соло-партије из опера које *ћемо* на концертима *џеваџи*“ (стр. 178);

Наведеним глаголским облицима треба свакако додати и употребу плусквамперфекта (ђ). Ово претеритално време, такође, стилски обогаћује књижевноуметнички стил. Плусквамперфекат се данас све ређе сусреће. Међутим, чешћи је од имперфекта. Његова стилематичност не долази искључиво од тога што није фреквентан и што има само њему својствена

²⁰ В. о томе у: Танасић, 2005.

граматичко-стилистичка значења него и због тога што постоје два облика – сложени и двоструко сложени (*дијах знао – био сам знао*) (Тошовић, 2002, стр. 203), при чему је код Милана Петровића чешћи онај с перфектом од глагола *биши*, што потврђују и следећи примери:

ђ) „Био је то Душан Оптркић, који се после четвртог разреда гимназије вратио у Београд и о коме *сам* већ раније *био дознао* да служи као поручник у српској војсци и да припада интимном кругу око Аписа и Воје Танкосића“ (стр. 99); „Преварио сам се: Нови Сад, наоко исти, знатно *се био изменио*, а највише сама гимназија којој ће бити посвећена сва енергија моје младости“ (стр. 103); „Био је крај децембра, а наши мршави џепарци *били су* до тог рока сасвим *ишчезли*“ (стр. 162); „[...] јаке традиције, наслеђене из прошлости *деху* нас *сковале* у једну хомогену целину“ (стр. 180);

Употреба потенцијала (е) у књижевноуметничком стилу није велика. Он се понекад користи за означавање радње која се у прошлости више пута понављала или је текла по неком устаљеном редоследу.²¹ Таква функција потенцијала има изразиту стилистичку вредност и има посебан назив – претеритални (приповедачки) потенцијал (Тошовић, 2002, стр. 207). И у *Успоменама* Милана Петровића срећемо приповедачки потенцијал, што потврђују следећи примери:

е) „[...] он *ди* брзо *заборављао* Милетића и *йрелазео* на своје, заиста смеле беседничке мегдане“ (стр. 108); „По завршетку предавања, он *ди*, по свом старом обичају, *одлазео* на пиво. Ту *ди му се* по неки пут *одрешио* језик“ (стр. 166); „Пре него што *бисмо се разилазили* кућама на Божићни, Ускршњи или велики годишњи одмор, *ишао ди* из разреда у разред, *йозивао* нас да скупљамо старе књиге, биље, минерале, историјске документе, стари новац“ (стр. 171);

Општепознато је да је у говорном, па и у писаном језику инфинитив (ж) у Србији врло редак. Код Милана Петровића је он, међутим, врло чест, подједнако чест, ако не чак и чешћи од конкурентног презента с везником *да*. Ево, за потврду, само неких од ексцерпираних примера конструкције с инфинитивом:

ж) „Бујица која се спрема *не ди се мојла сйречиии* ни много јачим бранама“ (стр. 78); „Само ретки, и то веома ретки случаји сарадње, која уосталом никада није била потпуно искрена, *мојла ди се схваииии* као карактеристика његова“ (стр. 80); „Све националистичке странке, по правилу, *морају иайииии* од унутрашње слабости“ (стр. 81); „Међу студентском омладином *йочео је раси* број социјалиста,

²¹ В. о томе у: Грицкат, 1998.

али је било сувише мало времена, а да *би се* који од њих могао изградити у теоретичара марксистичке науке“ (стр. 96).

Код Милана Петровића, осим „наративизације“, сусрећемо и „интелектуализацију“ текста. Ако је „наративизацији“ као књижевноуметничкој стилизацији иманентна приповедачка употреба глаголских облика, онда је „интелектуализацији“ иманентна употреба глаголских прилога као својеврсних реченичних кондензатора, а употреба глаголских прилога више је него уобичајена у Петровићевим мемоарима, чиме се језички наглашава научни карактер текста, што видимо кроз следеће примере:

„За сарадњу, у овом случају искључиво локалну, с владином странком коју је горф Иштван Тиса, *враћивши се* поново на политичку позорницу, крстио Странком рада, није се ни тражила идентичност, или бар нека сличност у принципима“ (стр. 79); „Радништво мађарско, *учврстивши* своје организације, у првом реду синдикате, ступало је у политичку борбу под својом заставом, самостално...“ (стр. 87); „*Враћајући се*, мислио сам да ћу наставити живот онде где сам стао пре девет година“ (стр. 103); „Обојица су Нинчићу излагала своје ставовиште, а овај је одобравао и једном и другом, *не схваћајући и не удубљујући се* у суштину проблема“ (стр. 149).

Интересантан је и положај глаголске енклитике у језику Милана Петровића, будући да постоје извесне разлике између Петровићевог и савременог српског језика. Код Петровића се осим уобичајеног постсинтагматског положаја енклитике (а) среће и хипербатонски²² положај (б), који је веома редак у савременом српском језику²³:

а) „Али најтежи задатак ипак *је* био политичке природе“ (стр. 138); „Даље информације биле *су* нешто одређеније, иако недовољно проверене“ (стр. 139); У таквој помирљивој атмосфери одржани *су* учи Скупштине преговори између радикала и демократа“ (стр. 151); „И наш национални понос тражио *је* утехе у славној прошлости нашег народа“ (стр. 183); „Пожунска омладина *се* оградилa од те посвете“ (стр. 194); „Распојасана руља војника стигла *је* пред Градску кућу“ (стр. 204);

б) „Марксистичку *су* науку примали, дакле, у њиховој интерпретацији“ (стр. 96); „Балкански *су* ратови били завршени“ (стр. 100); „Наш *је* у

²² Хипербатон „настаје разбијањем синтагматски уско повезаних компонената неком компонентом којој ту у уобичајеном реду ријечи није мјесто“ (Ковачевић, 1998, стр. 31).

²³ Данас је „завршен процес учвршћивања енклитике само иза секвенце двеју речи, тј.: Јово је Протић знао говорити турски и грчки → Јово Протић је знао говорити турски и грчки“ (Станојчић, 1996, стр. 133).

овај мах најпречи задатак да тријализам спречимо, да га дискредитујемо у очима Европе“ (стр. 101); „Новосадске су болнице, међутим, биле одмах првих дана опљачкане“ (стр. 138); „Тај смо задатак решили брзо“ (стр. 162); „Пушибркова је идеја била да се из тог фонда издају професорима позајмице за штампање уџбеника, на које би професори плаћали исту камату коју су плаћали и новчани заводи“ (стр. 173).

У језику Милана Петровића јављају се и декомпоновани глаголи (о декомпоновању језичких јединица в. у: Radovanović, 2004, стр. 204–218), истина много ређе него у било ком данашњем научном тексту, али их, ипак, има, што, такође, указује на употребу неких од специфично научностилских особина и код самог Милана Петровића, и то:

„Из тих догађаја Полит је изводио закључак да српски народ у овим крајевима треба да одржи будну своју националну свест...“ (стр. 86); „Млађа генерација наше интелигенције: лечници, адвокати, мерници, професори, углавном све бивши ученици новосадске српске гимназије, са својим многобројним друговима из осталих градова наших, чинили су најоре да нашем националном животу даду што културнију садржину, а нарочито да реформишу Матицу српску и Српско народно позориште“ (стр. 104).

Полисиндејтске консирукције

Стилистички су маркиране и бројне Петровићеве полисиндетске конструкције састављене од низа координираних синтаксема или синтагми (а) или од низа координираних независних или зависних клауза (б), у којима употреба интензификаторско-везничке лексеме испред сваког хомоформног члана предодређује „индуктивни“ начин проласка кроз текст, тј. његово перципирање задржавањем пажње на сваком од хомоформних чланова (Ковачевић, 2011, стр. 101), што се види из следећих примера:

а) „Фракција ова, иако по броју посланика малена, поведе *и* у парламенту, *и* у штампи, *и* на зборовима својим, огорчену борбу против политике бечког двора...“ (стр. 77); „Међутим, нисам имао амбиције да постанем *ни* политичар, *ни* књижевник, *ни* јавни радник“ (стр. 106); б) „Брзо смо о њему дознали неке занимљивости: *да* је синовац Ђуре Јакшића, *да* је као врло добар (по садашњем: одличан) ђак свршио нашу новосадску гимназију, *да* је био опште признати вођа једне лепе ученичке генерације, *да* је отишао у богословију тога ради да би могао служити селу, *да* је осим богословије студирао и права, *да* је врло рано постао књижевник, чија је дела штампала и Матица српска...“ (стр. 84).

Стилске фиџуре

Милан Петровић у својим *Успоменама* употребљава и стилске фиџуре, а све с циљем наглашавања естетске функције свог израза. Бројне су метафоре остварене у форми реченице, а представљају песничке слике засноване на живом сликовитом опису, чему су најбоља потврда следећи примери:

„Камен бачен овим споразумом ујџонуо је у море тадашњих светских збивања без и једној џаласића: у нашој чаши воде изазвао је џраву буру“ (стр. 78); „Они показују како се у моменту кад се рађала Јуџославија, или тада још Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, у њеном орјанизму сџварала жарииџа, из којих је шовинисџичка инфекџија џровала младу државу, изазивајући сталне кризе, сџалну високу џемџераџуру коју слабачак орјанизам није мођао издржати“ (стр. 153); „А над лешом њеним²⁴ ево и неизоставних лешинара“ (стр. 205).

Наведене метафоре су, као што се види, врло упечатљиве песничке слике. С друге стране, у *Успоменама* наилазимо и на персонификацију као стилско средство. Персонификација се може сматрати подврстом метафоре, а представља оживљавање неживог, тј. приписивање човекових особина предметима и појавама из неживе природе или апстрактног света, а такве примере проналазимо и код Милана Петровића, и то:

„Сарајевски хитац погодио је и наше предратне странке: живоиђариле су неко време после тога у агонији, а с објавом рата наступила је и смрт. После ослобођења, истина, опет су васкрсле, али спојивши се са својим сродним странкама у Србији, џрестиале су живеџи самосталним животом“ (стр. 102); „Призори ови на улицама били су за сваког живи документ да је некад, још не тако давно, мођна монархија џреминула, јер нигде ни трага од државне власти“ (стр. 205).

Поређења код Милана Петровића нису бројна, а издвајамо следећа два сликовита примера:

„[...] увек у рукавицама и белим камашнама, изгледао је као на новосадску калдрму залуџао лорд“ (стр. 107); „– Тако вам је то – говорио ми је другом приликом – све вам се сад пуни неком револуционарношћу, као ваздух елекџириџиџеџом“ (стр. 169).

²⁴ Односи се на монархију.

Закључак

Сprovedена анализа стила и језика Милана Петровића у његовим *Усиоме-нама* сугерише неколико битних закључака. Његов стил је питањ, реченица наративна, никада структурно компликована, с невеликим бројем клауза у свом саставу. То је заправо есејистичко-научни стил, са много литерарних наноса, са свесном литераризацијом, спроведеном с циљем постизања веће лепоте језика. С друге стране, у језику Милана Петровића налазимо и чисто научне језичке особине, попут декомпонованих предиката, учестале употребе глаголских прилога, као и ауторског „ми“ и великог броја историјских чињеница.

Од свих претериталних облика најзаступљенији је перфекат, али се јављају и аорист, имперфекат и плусквамперфекат. У тексту *Усиоме-на* налазимо и на наративну употребу презента, као и на релативно употребљен футур други, али и на приповедачки потенцијал. Аутор, такође, доследно користи инфинитив, као и оба глаголска прилога као својеврсне реченичне кондензаторе. Честа употреба оба глаголска прилога јесте карактеристика интелектуализованог научног текста. Када је реч о положају глаголске енклитике, код Петровића се, осим уобичајеног постсинтагматског положаја енклитике, среће и хипербатонски положај.

Бројне Петровићеве полисиндетске конструкције састављене од низа координираних синтаксема или синтагми или од низа координираних независних или зависних клауза су, такође, стилистички маркиране.

Литераризацији текста доприносе и стилске фигуре, попут метафоре, персонификације и поређења, којима се стварају врло упечатљиве слике, а све с циљем наглашавања естетске функције израза.

Свакако, „причање“, наратија, као и све језичке особине које стоје у подлози ових Петровићевих мемоара, представљају њихову најиманентнију карактеристику. Зато његове мемоаре не можемо искључиво посматрати као научно-историјски текст, него као књижевни текст „зачињен“ научним елементима.

Извор

Петровић, М. (2016). *Усиоме-на*, прир. Биљана Шимуновић Бешлин. Нови Сад: Градска библиотека – Матица српска.

Литература

Грицкат, И. (1998). Потенцијал у служби хабитуалности (и неколико напомена поводом ове конструкције). *Јужнословенски филолој*, 54, 35–40.

- Ивић, М. (1962–1963). Категорија „Map-Sätze“ у словенским језицима. *Годишњак Филозофској факултету*, VII, 93–98.
- Ковачевић, М. (1988). *Стилске фигури и књижевни стил*. Београд: Требник.
- Ковачевић, М. (2011). *Стилска значења и зрачења*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Ковачевић, М. (2012). О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. *Српски језик*, XVII, 13–38.
- Маројевић, Р. (2000). *Српски језик данас*. Београд: ЗИПС – Српска радикална странка.
- Станојчић, Ж. (1996). Морфологија, синтакса и фразеологија. У: М. Радовановић и др. (прир. и ур.), *Српски језик на крају века (111–141)*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник.
- Стевановић, М. (1967). *Функције и значење јазолских времена*. Београд: Научна књига.
- Стевовић, И. (1960). *Функционална јазолска српскохрватској језика*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Танасић, С. (2005). Синтакса глагола. У: М. Ивић (ред.), *Синтакса савременој српској језика: јасна реченица (345–476)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Тошовић, Б. (2002). *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
- Шимуновић Бешлин, Б. (2016). „Заборављени мемоариста“. Предговор. У: М. Петровић, *Успомене (9–66)*. Нови Сад: Градска библиотека – Матица српска.
- Kordić, S. (2002). *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Popović, T. (2010). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Prins, Dž. (2011). *Naratoški rečnik*, prevela s engleskog Brana Miladinov. Beograd: Službeni glasnik.
- Radovanović, M. (2004). О појави дeкoмпoнoвaњa jeзиčких јединица. У: *Planiranje jezika i drugi spisi (204–218)*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Todorov, C. (1986). *Poetika*, prevod s francuskog Branko Jelić i Miloš Konstantinović. Beograd: „Filip Višnjić“.
- Token, M. (1951). „За мемоарску литературу“. *Književne novine*, 28, 16.
- Vuković, J. (1967). *Sintaksa glagola: Studije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Živković, D. (1992). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

Janko R. IVANOVIĆ

SASA Institute for the Serbian Language, Belgrade

Stylistic and Linguistic Characteristics of *The Memoirs* by Milan Petrović

Summary

The paper highlights and describes the characteristic linguistic and stylistic features of Milan Petrović's memoirs. The aim of the paper is to single out and describe the basic linguistic and stylistic features of the language by applying grammatical and linguistic criteria and methods. Given that it is a memoir, we tried to determine whether elements of a literary-artistic or scientific functional style prevail in the book. Eight memoir texts by this author are included in the analysis.

The conducted analysis of Milan Petrović's style and language in his book suggests several important conclusions. His style is simple, the sentence is narrative, never structurally complicated, with a small number of clauses in its composition. It is an essayistic-scientific style, with many literary touches, with conscious literarization, carried out with the aim of achieving greater beauty of the language. In addition to all this, in the language of Milan Petrović we also find purely scientific linguistic features, such as decomposed predicates, the frequent use of adverbs, as well as the author's 'we', and many historical facts.

As for the grammatical features, his language does not differ much from the modern Serbian language. Given that Milan Petrović lived and worked in the area of the Šumadija-Vojvodina dialect, which became the basis of the standard Serbian language, there are very few deviations from the norm in his language. On the other hand, the narration, as well as all the linguistic features underlying his memoirs, represent their most immanent characteristic. That is why we cannot view his memoirs exclusively as a scientific-historical text, but as a literary text, which also contains certain scientific elements.

Keywords: Milan Petrović; memoirs; linguistic style; literary style; scientific style.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).